

KURTULUŞ SAVAŞI EKONOMİSİ VE MALİYESİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN

İktisat Tarihi, toplumun yapısal görünümünü ve bu yapının evrimini ortaya koyar. Toplumun belli gelişme düzeyindeki niteliklerini bilmemiz, tarih doğrultusunda bir sonraki dönemde varılacak aşamaya ilişkin öngörmelerde bulunmamıza da yardımcı olur.

Osmanlı'nın uzantısı olması nedeniyle Ulusal Kurtuluş Savaşı ekonomisi ve sonrasının yapısı, sorunları, ekonominin tarihsel gelişim süreci içinde açıklanabilir. Ekonominin gelişimini belirleyen etmenlerin saptanması, bunların etkileşimi ve zaman içindeki evrimi temel yöntem olarak benimsendiğinde çözümlenmeye Osmanlı ekonomisi ile başlamak kaçınılmaz olmaktadır.

Birbirini izleyen savaşlar ve kaybedilen topraklar, bozulan sosyo-ekonomik yapı sonucu, Osmanlı devletinin son dönemlerinde ekonomik yaşam gerilemiş; tarihsel süreç içinde Osmanlı ekonomisi, ayrıcalıklar ve dış borçlanma sonucu Avrupa devletlerinin denetimi altına girmiş, ayrıcalıklar gümrüklerde korunma önlemleri alınmasını engellerken, dış borçlanma ekonominin tam bir çıkmaza yönelmesine yol açmıştır.

Az gelişmiş, güçsüz Osmanlı sanayi ya azınlıkların, ya da yabancıların denetimindedir. Ticari etkinlikler devletin denetiminden çıkmış, dışsatım düşmüş, dış borçlanma sonucu devletin gelir kaynaklarına yabancılarca el konulmuş, her türlü ulaşım yabancıların denetimi altına girmiştir. Ulusal sanayi yaratma çabaları ise şartların elvermemesi nedeni ile olumlu sonuç vermemiş, devletin çökmesi siyasal, ekonomik ve sosyal etkenlerin zorunlu kıldığı bir yazgı haline gelmiştir¹.

1 Geniş bilgi için bkz: Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, Tisa Matbaacılık Sanayi, 1970.; Tefrik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, İstanbul, Milliyet Yayınları, Baha Matbaası, 1971.; Gündüz Ökçün, *XX. yy. Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları, Abadan'a Armağan*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969.; Pervus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Muammer Sencer), İstanbul, May Yayınları, Tomurcuk Matbaası, 1977.; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974.

Mondros Ateşkesini izleyen işgaller; coğrafi kolaylıkları, ekonomik ve stratejik önemi olan yerlerden başlamış, işgalin etkileri ve işgal tehlikesi yaşam içinde hissedilince, Anadolu'daki ulusal güçler örgütlenerek, önce yerel sonra da ulusal kurtuluş yolları aramaya başlamışlardır². Örgütlenmenin dayandığı toplum kesimleri sırasıyla sivil-asker bürokrasi, eşraf ve halktır. Sivil-asker bürokrat kadro ile eşraf devlet erkine sahiptir. Askeri ve idari gücü ellerinde bulunduran bürokratlar, ülkenin durumuna uygun, gerçekçi bir yaklaşımla örgütlenmeye giderken; toprak mülkiyeti, ticaret ve sanayi yoluyla ekonomik gücü ellerinde bulunduran, dinsel güçleriyle önemli bir toplumsal güç oluşturan eşrafın tutumunu, harekete olan inanç, ya da kişisel kaygılar ve çıkarlar belirlemiştir. Yoksul, ulusal bilinci gelişmemiş halk da kuşkusuz işgalleri onaylamamaktadır. Ancak, o zamana kadar kendisine bir yarar sağlamayan savaşımlardan yılmıştır. Yeni bir savaşa taraftar görünmemektedir. Büyük çoğunluğu köylerde ve küçük kasabalarda yaşayan bu kesimin başlıca uğraşı tarım ve hayvancılıktır. Son tahlilde, sözü edilen üç toplumsal kesimin de, sosyo-ekonomik açıdan birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülür³. İşgallerin yanısıra, Rum ve Ermeni azınlıkların can ve mal güvenliğini tehdit etmesi, taşkınlıkları, toplumu harekete geçiren temel etken olmuştur. Her yönüyle parçalanmış, birbirinden kopuk yerel kurtuluş örgütleri oluşturan toplum, Erzurum ve Sivas kongreleri sonucu tek bir amaç etrafında toplanmış; önce olumsuzlukları yaşamda hissedilen azınlıklar karşıya alınmış, sonra da emperyalist işgale yönelinmiştir⁴.

2 Ahmet Emin Yaman, "Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Finansmanı ile İlgili Hükümler", *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, (Mayıs 1988) Yıl: 1, Sayı: 1, ss. 83-96.

3 Emre Kongar, "Türkiye'de 1960'dan Sonra Sosyal Bilim Araştırmalarının Siyasal Bilim Yönünden Getirdikleri: Bir Yaklaşım Önerisi" *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. VIII, Sayı: 1-2, (Mart-Ekim 1976), s. 1.; Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 2. B, İstanbul, Cem Yayınları, Evin Matbaacılık, 1978.; Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitapevi, Yükselen Matbaacılık Lmt. Şrt., 1975, s. 14-18, 22, 32.

4 Atatürk, *Nutuk*, C. I, 10. B, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1970, s. 5, 12.; Hacim Muhittin Çanklı, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çanklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları*, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.; Sami Önal, *Milli Mücadele'de Olu*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1968, s. 40-41.; Tosun Saral, Hulki Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını, Tisa Matbaacılık, 1970, s. 13.

Örgütlenmeye yöneticiler arasında başlanacak, eşraf örgütlenerek, eşrafa sosyo-ekonomik yaşamda bağımlı olan halka inilecektir. Emperyalist güçlerin görevlendirdiği Yunanistan'ın saldırıya geçmesi karşısında saldırıya, yönetici-eşraf işbirliğinin karşı koyma olanağı bulunmadığından, halkın ulusal savaştaki yerini alması kaçınılmaz olmuştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı sonuçta, tüm halkın omuzladığı, emperyalizme karşı yürütülen silahlı karşı koyma eylemi olacaktır⁵.

Silahlı direniş birliklerinin herbiri, kendine özgü bir yapıya sahip olup; kuruluşu, disiplin anlayışı, eylemleri, düzenli ordu birliklerinden ayrılmaktadır. Temelini gönüllü, yurtsever kişilerin oluşturduğu bu birlikler, kuruluşlarının ilk günlerinde mali kaynağa fazla gereksinim duymamış, herbiri ya doğrudan silahlarıyla gelmiş, ya da kendilerine askeri depolardan silah verilmiştir. Gereksinimleri değişik yollarla, doğrudan silahlı birliklerin oluşturulduğu bölge halkınca karşılanmaktadır. Uygunsuz, kişisel uygulamalar karşısında, cephe gerilerinde kurulan örgütler, direnişin finansmanına düzen getirmek istemişlerse de, aksaklıklar hem gelir sağlamada hem de giderlerde sürüp gitmiştir. Hiç bir kuvvetin ne zaman, ne kadar harcama yapacağı belli değildir. Ne bir bütçesi, ne de bir harcama düzeni vardır. Elde bulunanlar harcanmakta, sonra tekrar halka başvurulmaktadır. Genelde kuvvetler ne bulurlarsa onunla beslenmişler, bu durum kuvvetler ve yükümlülüğü yerine getiren halk arasında huzursuzluklara yol açmıştır⁶.

Silah ve cephane gereksinimi başlangıçta sorun olmazken, sayısal artış bu gereksinimi de arttırmış, çözüm olarak ya kaynak yaratılmış ya da mevcut silah kadar savaşçı alınmıştır. Silah bakım ve onarım işleri bir harcama gerektirmemekte, silah altına alınan ustalarca yürütülmektedir.

Halk bir yandan düşmana karşı kendisini korumaktan aciz bir devlete, devletin borçlandığı yabancı kuruluşlara vergi öderken, diğer

5 *Nutuk*, C. III, (Vesika 220), s. 1186.; *Erdeha*, a.g.e., s. 35.; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Atatürk'ün Örgütlenme Gücü", Ankara, *Türkiye İş Bankası Atatürk Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981 (Ayrıbası).

6 Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, 2. B, İstanbul, Varlık Yayınları, 1972, s. 101-105.; Müderrisoğlu, a.g.e., s. 182-186, 217.; Saral a.g.e., s. 269, 13, 19, 100, 105, 259, 272.; Doğu Ergil, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Ankara, Turhan Kitapevi, Çağ Matbaası, 1981, s. 82.

yandan da kendisini, düşmana karşı koruyan-yönlendiren ulusal kuvvetlerin finansmanına katkıda bulunmakta, yeme, içme, barınma gibi zorunlu giderlere isteyerek ya da istemeyerek kaynak olmaktadır. Vergi yükümlülüğüne benzeyen bu yükümlülük, "Aynî ve Nakdî Teberru" adıyla halktan alınan para ve mal bağışlarıdır. Kimden ne kadar alınacağını, ulusal kuvvetler ya da örgütler saptamakta, farklı uygulamaların sözkonusu olması düzensizlik yaratmakta, halkın güvenini sarsmaktadır. Bazı suistimaller de, halkın üzerinde olumsuz etki yaptığından, İstanbul hükümetleri ve işgalci güçlerin kışkırtmaları ve desteği ile iç isyan çıkaranlara propaganda aracı olmaktadır. Tüm aksaklıklara karşın, işgal ve ileride işgale uğrama tehlikesi halkı, ulusal kuvvetlerin gereksinimini karşılamaya yöneltmiş, kuvvetler beklenilenin üzerinde, övgüye değer savaşlar vermişler, düzenli ordunun çekirdeğini oluşturmuşlardır⁷.

Kurtuluş Savaşı süresince, siyaset yapmaktan kaçınılmış, ulusal bağımsızlıkta odaklaşan düşünceler, ilke olarak benimsenmiştir. Örgütlenme aşamasında, mevcut güçleri koruma, eldeki silahı teslim etmeme ve yönetim birimlerini ele geçirme uğraşı verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, geçici bir başarıya taraftar olmamış, kuvvetlerin yıpratılmamasına, ulus ve ordu kaynaklarının harcanmamasına özen göstermiştir.

Ülke ekonomisinin temeli olan tarım, yıkım noktasındadır. Tarımsal araçların ve uygulanan üretim yöntemlerinin ilköllüğü, toprağın verim gücü, toprağa sahiplilik oranı ve özellikle iklim koşulları tarımsal üretimi etkilemektedir. Tarımsal girdiler, Anadolu'da hemen hemen yok denecek kadar azdır. Geçimlik üretim yapılması nedeniyle, verimliliği yüksek topraklar ekilmekte, toprağın nadasa bırakılması üretimi düşürmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda üretici nüfusun ve tarımsal hayvanların ordu emrine alınması, buna asker kaçaklarının eklenmesi sonucu tarımsal işgücü açığı doğmuş, üretim düşmüş, aşırı vergiler ve kamulaştırmalar nedeniyle üreticinin çoğu toprağından, tarımsal hayvanlarından, tohumluktan yoksun kalmış, ülke ekonomisinin temeli olan tarım, yıkım noktasına gelmiştir. Öyleki, 1922 yılında tarımsal ürün rekoltesi, 1913 yılının yarısından aza düşmüştür. Esas itibarıyla, sadece ordunun gereksinimleri için çalışan işletmeler üretimde buluna-

7 Alptekin Müderrisoğlu, "Atatürk'ün Mali Dehası, Tekalifi Millîye, Maliye Dergisi Atatürk Özel Sayısı, 1981, s. 217.; Nutuk, s. 453.; Abadan, a.g.e., s. 106. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 183, 190, 18.

bilmektedir. Tarımsal üretim değerinin yüksek olduğu, ihracata yönelik üretimin yapıldığı Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinin işgal altında bulunduğu düşünülürse, Kurtuluş Savaşı'nı yöneten kadronun ekonomik açıdan da ne kadar güç durumda olduğu daha iyi anlaşılır⁸.

Çiftçinin ekonomik yaşamı, büyük ölçüde eşrafın elindedir. Serbestçe işleyebileceği, ürününü yalnız kendisinin alabileceği yeterli toprağı bulunmamakta; çoğunluğu kiracı veya yarıcı olarak üretime katılmaktadır. Toprak sorununun yanında, ulaşım güçlüğü nedeni ile ürününü değerlendirememektedir. İyi ürün aldığı yıllarda, bunu bol miktarda ve ucuz fiatla satmakta, kıtlık yılında satacak birşeyi bulunmadığından borçlanmaktadır⁹.

Kurtuluş Savaşı boyunca, tarımsal ürün alıcısı olarak karşımıza Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerinden başka bir güç çıkmamakta, tarımsal ürün fiyatları bölgelere göre hükümetçe saptanmaktadır. Ulaşım giderleri, kimi zaman üretim giderinin iki katına yaklaşmakta, saptanan fiyatlar bazı bölgelerdeki üretimin korunması amacıyla kaynaklanmaktadır¹⁰. Esas itibarı ile, ordunun gereksinimi için çalışan işletmeler üretimde bulunur. Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar çalışmakta ise de, boş toprakların oranı en az yüzde elliye bulmaktadır. Tarımsal üretim de yarı yarıya düşmüştür. Üretimin düşmesi, üretim ve istihdam önlemleri alınmasını gerektirmiş, savaş nedeni ile üretimde görülen işgücü açığı, getirilen yükümlülüklerle kapatılmaya çalışılmıştır. Tarım yükümlülüğüne tabi tutulanların, askerlik yükümlülükleri ertelenmiş, cezaevlerinde bulunan tutukluların işgücünden aşamalı olarak yararlanma yolu izlenmiştir¹¹.

8 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, C. III, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 201. Eldem, *a.g.e.*, s. 63, 71, 73, 75-76.; Çavdar, *a.g.e.*, s. 15, Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 70, 72, 98-100.; SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, (A. Hasanoğlu), C. I, İstanbul, Bilim Yayınları, s. 85-87.

9 *TBMM Gizli...*, C. I., s. 187.; Yunus Nadi, "Köylünün İhtiyacı", *Anadolu'da Yeni Gün*, (19 Eylül 1920), s. 1; Yunus Nadi, "Halkın İktisadiyatı Anadolu'da Yeni Gün", (15 Eylül 1920), s. 1.; İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 7. B, İstanbul, Cem Yayınları, Bahar Matbaası, 1979, s. 247.

10 *TBMM Gizli C. II.*, s. 681-683, 685-686, 753-755, 691, 694.;

11 *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, 1920-1923, (Top: Özel Şahingiray), Ankara, Doğu Lmt. Ortaklığı Matbaası, 1956, s. 69.; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, C. VI, İçtima: 122, (11.12.1336), s. 304, ve C.X, İçtima: 24, (23.4.1337), s. 67.

Savaş ekonomisi içinde, bir yandan üretimin arttırılması, üretici güçlerin birleştirilmesi istenirken, diğer yandan tarımsal vergiler büyük oranda arttırılmakta, tarımsal ürün stoklarına el konulmaktadır. Aynı uygulamanın tekrarlanacağı düşüncesi, üretimin bilinçli olarak düşürülmesine neden olacaktır.

Ulaşsımsızlık, çağdaş ulaşım araçlarının bulunmaması ve değişim yöntemlerinin çiftçinin aleyhinde olması, yasaların çiftçiyi koruyamaması gibi güçlüklerin ortadan kaldırılması, tarımsal ürünlerin yabancı ülkelere karşı korunması, ilke olarak bir kilogram da olsa ihracata yönelmek düşünülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerince, hem yerli üretimi korumak, hem gelir sağlamak, hem de ülkeden para çıkmasını önlemek gibi amaçlarla, ithalat malları gümrüğü yüzde beşyüze varan oranlarda arttırılmış; savaş boyunca askeri gereksinimlerle ilgili olmamak koşulu ile, iç pazarda görülen darlığa karşın, ihracaatta serbestlik uygulamaya özen gösterilmiştir. Kapitalasyonların artık mevcut olmadığına, tarım ve sanayinin Avrupa rekabetinden korunacağına dikkat çekilmektedir. Tarım, uygun ortam yaratılarak, kâr esasına dayanan serbest rekabetle geliştirilecektir¹².

Savaş nedeni ile ülkede, ne üretim planlaması yapılabilmekte, ne de tüketimin ne olacağı bilinmektedir. Bütün enerji orduya, onun donatımına, örgütlenmesine, iç güvenliğin sağlanmasına yöneltmiş, ülke ekonomisinin tarımsal nitelik göstermesi nedeniyle, ulusal savaşın finansmanı için tarımsal olabildiğince yararlanılmıştır.

Tarihsel süreç içinde, ticari etkinliklerin yabancıların ya da azınlıkların eline geçmesi, İstanbul ve İzmir burjuvazisinin bir bölümünün yabancı sermayenin aracı rolünü üstlenmesi, yabancı kapitalin Anadolu pazarına sızmasına, Anadolu'daki küçük ve orta sermayeli tüccarın yok edilmesine yardımcı olmuştur. Yerli tüccarın dış ticarete aracı rolü oynaması, Kurtuluş Savaşı'nda ithalat ve ihracaat güçlüklerine yol açmış, deneyimsizlik nedeni ile sık sık yanılığara düşülmüştür. Bunda, ihracaata dönük tarımsal ürünlerin, üretildiği kentler işgal edilmesi de büyük etkindir. Başlıca ihracaat ürünlerini fındık, tiftik, yapağı oluşturmakta, karşılığında savaş araçları alınmakta, sürekli açık veren dış ticaret, dış yardımlarla kapatılmaya çalışılmaktadır. Dış ticaretin gelişmemesi ve ticareti buhrana düşüren neden olarak, dış ticaret den-

¹² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, 2. B, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, s. 221, 225-226.

gesi görülmekte; ekonominin geleceğine kapı açmak için ihracaatın kolaylaştırılması, tüccarın özendirilmesi, iç pazarın yabancılara karşı korunması öngörülmektedir. İhracaatın gelişmesini engelleyen unsurlar arasında ulaşım, ulaşım fiyatları, güvenlik, gümrük politikası başta gelmekte, en önemlisi de, üretim maliyetinin yüksekliği nedeniyle Avrupa ile rekabet etmek bir yana, bir yöreden diğerine mal dahi taşınmamaktadır¹³.

Birinci Dünya Savaşı'nda iç borçlanmaya gidilmiş olunması ve tüccarın sermayesini tarafsız ülkelere yatırmaması, Kurtuluş Savaşı'nda sermaye sıkıntısı çekilmesine yol açmıştır. Ülkenin genel savaş ve ateşkes yıllarında, spekülasyon ticareti ile servet edinmiş tüccarlarının bir kısmı Anadolu'da kazanç yolları ararken, Anadolu'daki bir çok servet sahibi de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine olan güvensizliklerinden dolayı sermayelerini ortaya atmamakta, Anadolu dışına kaçırmaktadır. Anadolu tüccarları sayıca fazla olmasına karşın, sınırlı sermayeye ve bilgi birikimine sahiptir. Tarımsal nitelik gösteren Anadolu ticareti, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin denetimindedir ve ordu gereksinimlerinin karşılanması en büyük ticari girişim olarak görünmektedir. Hükümet, ordu gereksinimlerini karşılamak için girişimlerde bulunmakta, yeterli olmazsa tüccara iş vermektedir¹⁴. Uygulamada, ithalatı yapılacak malların listesi tüccara verilmekte, ithalatı gerçekleştirdiği takdirde, daha önce açık eksiltme ile belirlenen komisyonu almaktadır. Yerli mallar pahalı da olsa, yabancı mala tercih edilmekte, tüccar hükümet adına iş yapmaktadır. Tüccar mali peşin aldığı halde, hükümet mali darlık nedeni ile tüccara olan borcunu zamanında ödeyememekte, tüccarların bir kısmı iflasa sürüklenmektedir. Sermayenin sınırlılığı nedeniyle tüccarlar, ticaret grupları oluştur-

13 Ahmet Hamdi Başar, *Para ve İnkılâp, İktisadi Devletçilik*, 3. Kitap, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936, s. 39.; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün Yarın*, C. I, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1979, s. 252-258.; *TBMM Gizli...*, C. II, s. 62, 745-747.; Yunus Nadi, "Memleketimizde İktisadi Buhranlar", *Anadoluda Yeni Gün*, (22 Nisan 1337) s. 3.

14 *TBMM Gizli...*, C. I, 191-194 ve C. II, s. 685, 275, 398, 383.; Ş.İ., Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, (Hasan Ali Ediz), İstanbul, Burçak Yayınevi, İstanbul Matbaası, 1967, s. 33; Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978, s. 14.; Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsilîye Tutanakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1975, s. 117.

muş, Müdafaa-i Milliye Vekaleti ile müteahhitlik sözleşmeleri yapmışlardır. Ankara'da sekiz ticaret grubu göze çarpar.

Parasını zamanında alamayan tüccarın, savaş ekonomisi içinde bulunduğundan mal güvenliği de yoktur: Tekalif-i Milliye uygulaması yeni beklentilere neden olmuştur denilebilir. Bir diğer sorun da, ulaşım güclüğü ve güvensizliğidir.

Savaş boyunca, iç ulaşım güclüğü nedeni ile cephe gereksinimleri daha çok yerinden sağlanmış, ya da geriden ileriye doğru akan bir ulaştırma sistemi kurulmuş, halka ulaştırma yükümlülüğü getirilmiş, askeri birlikler bunun için yapılarında birer satınalma komisyonu oluşturmuşlardır. Satın alma yolu ile yiyecek ve yem gibi maddelerin bulunması mümkün ise de, örgüt ve ödenek yetersizliğinden yeterli depolama yapılamamakta, ulaşım güclüğü değişimi aksatmaktadır¹⁵.

Kısaca, devletin kontrolü altında olan iç ve dış ticaret, daha çok askeri gereksinimler için yapılmakta, sermaye sıkıntısının yanında, dış bağlantılar kurabilecek deneyimli tüccar sıkıntısı çekilmekte, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurduğu satınalma komisyonları tüccara iş vermekte, cephedeki birlikler zorunlu tüketim maddelerini kendileri sağlamaya çalışmakta, ulusal direniş örgütleri bunlara yardımcı olmaktadır. Tüccarların, dış ticarete başarılı ve verimli olamaması nedeni ile yönetim, kendisini dış ticari ilişkilere girmek zorunda hissetmiş ve girmiştir¹⁶.

Gelişmemiş savaş sanayi yanında, hafif sanayi adı verilen ve tarımsal üretime bağımlı, çoğunlukla yerel hammaddeyi ilk işlemlerden geçiren yapım sanayine dönük, el emeğine dayanan gıda, dokuma ve dericilik gibi alanlarda yoğunlaşan gelişmemiş bir sanayi vardır. Küçük atölyelerde ve ev ekonomisi içinde üretim yapılmaya çalışılmaktadır. Karşılanamayan yeni gereksinimler için küçük imalathaneler kurul-

15 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, C. IV, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 259.; *TBMM Gizli...*, C. I, s. 316, C. III, s. 210, 219, C. II, s. 381-383, 685.

16 "Pek Mühim Bir Şirket", *Anadoluda Yeni Gün*, (24 Kasım 1337), s. 2.; *Türk İstiklâl Harbi*, C. IV, s. 38-39, 46.; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul, Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1965, s. 555.; Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekatı*, İstanbul, Gün Basımevi, 1955, s. 277.

makta, savaş içinde bulunulması ve sanayide emeğin büyük ölçüde azınlıkların elinde olması nedeni ile yetişmiş insangücü sıkıntısı çekilmekte, ülke içinde üretilmeyen sanayi ürünleri dışarıdan bağış, ya da para karşılığında alınmaktadır¹⁷.

Madenleri işleme bilgi, beceri ve teknolojisinden yoksun oluş, savaş boyunca gereği gibi yararlanılamamasına yol açmıştır.

Sanayi teşvik edilmiş, korunması öngörülmüş, muafiyetler getirilerek bazı sanayi kollarının canlandırılması denemesine girişilmiş ise de, olumlu sonuç alınamamıştır. Sanayinin tümü ile himayeye muh olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Örneğin, en gelişmiş sanayi kolu olarak kabul edilmesi gereken dokuma sanayi hakkında, "... hammadde varsa da dokuyacak tesisimiz yoktur..." denilmektedir. Tunalı Hilmi Bey'in deyimiyle, "Bunların hangisi himayeye muhtaç değildir."¹⁸ Kısaca, savaş sanayisiz yürütülmüş, dış yardımın yanında gereksinimlerin zorlaması ile küçük savaş sanayi oluşturulmuştur. Sanayi, teknolojiye yoksun olup, ülke gereksinimlerinin küçük bir bölümünü karşılayabilmektedir. Osmanlı sanayinin, Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaştığı, bu bölgelerin ise işgal altında olduğu düşünüldüğünde, gelişmemiş Osmanlı sanayinin de ulusal savaşta pek katkısı olmadığı sonucu ortaya çıkar¹⁹.

Kurtuluş Savaşı'nın esas amacı, öncelikle ekonomiyi kurtarmak değil, işgalden kurtularak tam bağımsızlığın kazanılması ve Ulusal Ant ile belirlenen sınırlar içinde egemen, ulusal bir devletin kurulmasıdır. Ancak, ülkeyi bu duruma getiren nedenlerin ekonomik olduğu bilinmekte, ülkeyi yarı-sömürge yapan koşulların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Ülkenin siyasi, ekonomik ve mali gelişmesini durdurabilecek her türlü engele karşı çıkılmakta, gerçek kurtuluş için yapılacak ekonomik çalışmaların barıştan sonra başlatılacağı belirtilmektedir. Çağdaş bir ülke olabilmek için, ulusal sanayi, ticaret ve tarımın da geliştirilmesi düşünülmekte; sosyalizm ve kapitalizmin yapımıza uymadığı gerekçesiyle, her iki ucun arasında sosyal bir sistem aranmakta, ülkede güçlü kapitalistlerin olmadığına inanılmaktadır. Ül-

17 Çavdar, *a.g.e.*, s. 44-46.; Eldem, *a.g.e.*, s. 114.; Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 61., *TBMM Gizli...*, C. II, s. 377, 395, 470.

18 Erdeha, *a.g.e.*, s. 311.; *Türk İstiklâl a.g.e.*, C. II, 3. Kısım, s. 30 ve 1 Kısım s. 34.

19 Saral, *a.g.e.*, s. 347.; Arar, *a.g.e.*, s. 30; *Türk İstiklâl a.g.e.*, C. V, s. 119, 130, 153, 172

ke ekonomisinin gereklerine göre hareket edilecektir. Ülkenin gelişebilmesi için, teknoloji ve sermayeye gereksinim duyulmaktadır. Ayrıcalık biçiminde olmamak koşulu ile, yasalarımızın elverdiği ölçüde, barıştan sonra yabancı sermayeden de yararlanılması düşünülmektedir²⁰.

Ulusumuz bireylerinin, çıkarlarının bir diğerine karşı olmadığı savı temel alınır, antikapitalistliğin, ülkenin dışa bağımlılığının bir simgesi haline gelen yabancı ve azınlıklara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse, genel çıkarlar ve maliyenin gücü oranında devletleştirme yapılacaktır.

Kaynak darlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni savaş boyunca iç ve dış arayışlara yöneltmiş, dışarıdan yardım alma olanağının sınırlılığı, içe olabildiğince yüklenme zorunluluğunu getirmiş, bu durum halkı da, yönetimi de zor durumda bırakmıştır. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine ülke kaynaklarının tümüne el konulmuş, İstanbul'a kaynak akımı yasaklanmıştır. Ancak, Anadolu'nun gelir kaynaklarına sahip olmak, güçlü olmaya, iç güvenliği sağlamaya ve merkezi otoriteyi kabul ettirmeye bağlıdır. Bu nedenle, önceleri geniş halk kitlelerini doğrudan etkilemeyen vergilerin oranı artırılmış, iç güvenliğin sağlanması ile önemli gelir kaynaklarının artırılması mümkün olmuştur. Çıkarılan gelir artırıcı yasalar, genelde Osmanlı hükümetlerince çıkarılan vergi yasalarının oranlarının artırılması şeklinde olmuş; halka yeni yükümlülükler getirilmiştir²¹.

Sakarya Savaşı öncesi, Tekalif-i Milliye emirleri ile ulus, savaş ekonomisi içine sokulmuş, tüm kaynaklar ulusal bağımsızlık amacına yöneltilmiştir. Sakarya zaferinden sonra, kesin başarıya ulaşma amacı, daha önce zorlanmış olan kaynakların tekrar zorlanması, mevcut gelirlerin oranlarının artırılması gereğini ortaya koymuştur. Yeni kaynak yaratılamaması nedeni ile sorunlar günü gününe çözümlenmeye başlanmış, oluşturulan savaş komisyonunun başlıca gündemini, ordu-

20 *Nutuk*, s. 358, 657.; *TBMM Gizli...*, CI, s. 340 ve C. II, s. 322, 329 ve C. III, s. 752.; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969, s. 1055, 1063, 1078.

21 Kaynak sorunu, savaşın başlangıcında manda ve himaye istemlerini gündeme getirmiştir. Bk. İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1969, s. 58, 70.; *Nutuk*, C. II, s. 446.; Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 258-261.

nun gereksinimlerinin nasıl karşılanacağı oluşturmuştur. Bütün enerji orduya ve onun donatımına yöneliktir²².

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yönetime el koyması ile bir bütçe hazırlama gereği duyulmuşsa da, savaş boyunca gelirlerin toplanması işi ve harcamalar bir bütçe olmaksızın yürütülmüştür. Harcamalar, geçici bütçe uygulamalarına benzer avans yasaları ile Maliye Bakanlığına verilen yetkilere dayanılarak yapılmaktadır. Amaç, savunma hizmetlerinin aksamaması olduğu için, harcamalar kısıtlanmış, Maliye Bakanlığının bu yetkişi Müdafaa-i Milliye dışındaki tüm bakanlıkları kapsamıştır. Zamanında bütçe yasası çıkarılamamış, Meclis açıldığında Osmanlı hükümetinin 1918 bütçesindeki harcamalar esas alınmıştır. Her bütçe çalışmasında bir önceki uygulamanın temel alınması söz konusu olmuştur. Savaş içinde bulunulması ve toprakların sürekli el değiştirmesi gelir-gider tahminlerini alt üst etmekte; gelirin ve özellikle de harcamaların ne kadar olacağı tahmin edilememektedir. Bütçe, maliye politikasının etkili bir aracı olarak kullanılamamış, denk bütçe özlemi çekilmiştir²³.

Savunma giderlerinin, bütçenin ortalama % 60'ının üzerinde olduğu görülmekte ise de, savaş boyunca yerine getirilen yükümlülüklerin, mal ve para bağışlarının, el konulan malların tutarını saptamak mümkün olmadığından, gerçek savunma giderlerinin, genel giderler içindeki payının çok daha yüksek olduğunu gözlemlemek mümkündür²⁴.

Batılı emperyalist ülkelerin, Mondros Ateşkesinden sonra Anadolu'nun paylaşılmasında görüş birliğine varamamaları, herbirinin azami çıkar elde etmeye çalışması, barış antlaşmasını geciktirmiş, politikalarını yönlendirmelerinde kendi iç çelişkileri kadar, Anadolu'daki gelişmeler de etkili olmuştur. Bunu, Anadolu'nun her askeri başarısından sonra görmek mümkündür. Savaş süresince özellikle, İtalya ve Fransa ile olumlu ilişkiler kurularak geliştirilmiş, eski ayrıcalıklarını korumaya çalışan bu ülkelerle görüşmeler uzayıp gitmiştir. Olumlu gelişmelere karşın, Osmanlı devletinin devamı olarak görmek iste-

22 *TBMM Gizli...*, C. III, s. 491, 249 ve C. II, s. 477-479, 813, 815, 891; *Nutuk*, s. 658-659.; Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s. 190. Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 443-445.

23 Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 269, 263, 219, 271, 272.; *TBMM Gizli...* C. I, s. 79-83, 150. ve C. II, s. 161-163, 736-741, 805-807.

24 *TBMM Gizli...*, C. II, s. 49-51, 81-82.

dikleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne güvenmemekte, bankaya teminat yatırılmadıkca, ticari pazarlıklara dahi girmemektedirler²⁵. Ancak, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile durum değişmiştir. Fransa, Anadolu'yu boşaltırken savaş araç gereçlerini bırakmış, para ya da avansla her istenilenin verileceğini vaat etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti daha önce genelde kaçakçılardan almak zorunda olduğu savaş malzemelerini Fransa'dan serbest ve güvenli bir şekilde alabilme olanağına kavuşmuştur²⁶.

Anadolu direnişi, kongrelerle bütünleşmeye yönelirken hareketin, ulusal kurtuluş savaşı niteliğinde olduğunu saptayan ve ulusal çıkarları "Misak-ı Milli" ile ters düşmeyen Sovyetler Birliği ile olumlu ilişkiler kurulmuşsa da, karşılıklı güven tam oluşmamıştır. Türkiye'nin barışa ulaşabilmek için batıda dost aramasını Sovyetler Birliği hoş karşılamamış, yeni Türkiye'nin batı ile bütünleşmesi olasılığında rahatsız olmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'na en büyük dış desteği veren Sovyetler Birliği'nin yardımının gecikmesinde ve yardım miktarının saptanmasında; önceleri, Anadolu hareketinin başarıya ulaşip ulaşamayacağı kaygısı, daha sonra da siyasi hesapları ve mali sıkıntı etkili olmuştur. Yardımın bir düzen içinde yapılması ve her iki ülkeye gizli tutulması kesin rakamlar verilmesini engellemektedir. Anadolu'nun batı ile olumlu ilişkiye, içine girmeye başlaması üzerine gönderdikleri silah, cephane ve parayı azaltmışlar, önlemler almaya başlamışlardır²⁷.

Müslüman ülkelerle ilişkiler, olumlu ve Ulusal Ant çerçevesinde yürütülmüş, harekete bakış açılarından Ulusal Kurtuluş Savaşı lehine yararlanma yoluna gidilmiştir. Önemli bir yardım alınmamış, yardımlarına umut bağlanmamıştır. Hint müslümanlarının içten, sınırlı yardımlarına ek olarak, Azerbaycan'ın da az da olsa yardımda bulunduğu söylenebilir²⁸.

25 a.g.e., C. II, s. 213 ve C. III, s. 164-169, 505.

26 a.g.e., C. II, s. 366, 399, ve C. III, s. 502-503; Özalp, a.g.e., s. 220, 221.

27 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, 1955, s. 14-16, 40.; Özalp, a.g.e., s. 219; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, 3. B., Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ayyıldız Matbaası, 1975, s. 675, 630.

28 Müderrisoğlu, a.g.e., s. 555-557; Özalp, a.g.e., s. 233; Selâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I. Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1973, s. 179-180.

Kısaca, Ulusal KurtuluŐ SavaŐının temel amacı, tam bağımsızlığın kazanılması, Ulusal Ant ile belirlenen sınırlar içinde egemen, ulusal bir devletin kurulmasıdır. Ülkenin sosyo-ekonomik deđiŐimi bu amaç doğrultusunda ve barıŐtan sonra dűŐünűlebilecek; ulusal savaŐa katılıp yararlılığı görűlenlerce ve savaŐ sonrası bunlara katılanlarca belirlenecek, Osmanlı devletini yarı sűműrge durumuna getiren koŐullara ve Osmanlıdan devralınan olumsuzluğa tepki olarak geliŐecektir. Ayrıca, savaŐ sonunda Türkiye'nin karŐı karŐıya bulunduğu sorunlar, ulusal savaŐta çekilen sıkıntılar da izlenecek ekonűmi politikasının sınırlarını çizecek, önemli ölçűde etkileyecektir.